

СЕКЦІЯ 7
ДЕМОГРАФІЯ, ЕКОНОМІКА ПРАЦІ,
СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 332.055.3:330.59:355.01(477)

Васильєв О.А.

*кандидат економічних наук,
Інститут демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи
Національної академії наук України*

Когатько Ю.Л.

*кандидат географічних наук,
старший науковий співробітник
Інституту демографії та соціальних досліджень
імені М.В. Птухи
Національної академії наук України*

**ВТРАТИ У РІВНІ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ
ВНАСЛІДОК ПОДІЙ НА ДОНБАСІ**

**LEVEL AND QUALITY OF LIVING LOSSES IN POPULATION UKRAINE
AS THE RESULT OF ACTIONS ON THE DONBASS**

АНОТАЦІЯ

У статті показано вплив військових дій на Донбасі на рівень та якість життя населення України. Проведено аналіз основних показників рівня життя населення за останні роки. Показано, як змінились доходи, витрати і споживання населення порівняно з довоєнним періодом. Наведено думки експертів з приводу впливу подій на Донбасі на загальне падіння рівня життя населення та запропоновано власну оцінку.

Ключові слова: рівень життя населення, якість життя населення, військові дії на Донбасі, інфляція, самооцінка рівня життя.

АННОТАЦИЯ

В статье показано влияние военных действий на Донбассе на уровень и качество жизни населения Украины. Проведен анализ основных показателей уровня жизни населения за последние годы. Показано, как изменились доходы, расходы и потребление населения по сравнению с довоенным периодом. Приведены мнения экспертов по поводу влияния событий на Донбассе на общее падение уровня жизни населения и предложена собственная оценка.

Ключевые слова: уровень жизни населения, качество жизни населения, военные действия на Донбассе, инфляция, самооценка уровня жизни.

ANNOTATION

The article shows the influence of military operations in the Donbass in the level and quality of life of the population of Ukraine. We carried out an analysis of key indicators of living standards in recent years. We have shown how changed the income, expenditure and household consumption compared to the pre-war period. We were given expert opinion about the impact of events in Donbass on general fall in living standards and were offered our own assessment.

Keywords: standard of life, quality of life, military operations in the Donbass, inflation, self-assessment of living standards.

Постановка проблеми. Військові дії на Донбасі, що тривають уже другий рік, призвели до того, що в Україні значно погіршилися рівень та якість життя населення. Фактично україн-

ці почали жити в нових умовах, за яких катастрофічно зросли ціни, тарифи на комунальні послуги були підвищені в кілька разів, доходи більшості практично не зростали, а в частини населення взагалі були втрачені. Результатом бойових дій на Донбасі стала поява нової форми бідності, а саме раптової бідності, що виникла через втрату майна та джерел для існування, під дію якої потрапили як внутрішні переселенці, так і сім'ї, які постраждали внаслідок бойових дій на території АТО.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Враховуючи несподіваність та раптовість виникнення проблем, пов'язаних з військовими діями на Донбасі, а також окупацією Криму, в даний момент не існує значної кількості досліджень з даної проблематики. Проте слід виділити Звіт щодо оцінки відновлення та розбудови миру на Східній Україні (ОВРМ) [1], що є спільним доробком Європейського Союзу, Організації Об'єднаних Націй та Світового банку «Україна. Оцінка відновлення та розбудови миру. Аналіз впливу кризи та потреб на Східній Україні», а також фундаментальне дослідження Академії наук України «Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики» [2]. В той же час проблеми, які спричинила війна, вимагають якомога більших досліджень в силу того, що їх вирішення сприятиме відновленню України в колишніх кордонах і консолідації суспільства.

Мета статті полягає у виявленні залежності падіння рівня та якості життя населення України від військових дій на Донбасі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Американський інвестор і аналітик Баррі Рітцгольд зібрав воедино думки відомих економістів, в яких вони пояснюють, чому війна нічого хорошого економіці не приносить. У загальному вигляді механізм негативного впливу війни на економіку видно на прикладі «розбитого вікна». Військові витрати віднімають ресурси, які можна було б витратити на споживання та інвестиції, а це уповільнює зростання. Вони знижують багатство людей і призводять до дисбалансів роботи ринків.

Якщо раніше можна було пояснити позитивний ефект війни зростанням зайнятості, пов'язаним з розробкою і виробництвом нової зброї, то тепер цей ефект зійшов нанівець: сучасне виробництво вимагає все менше робочої сили.

Ще одна суттєва проблема, яку створює війна, – це зростання дефіциту бюджету та державного боргу. Цю проблему часто вирішують за рахунок друку нових грошей і збільшення інфляції, яка перетворюється на прихований податок на простих громадян. Висока інфляція знижує ріст витрат у реальному вираженні, але робить людей більш бідними [3].

Більшість населення Донбасу – і ті, хто залишилися на території Донецької та Луганської областей (практично не має значення, на підконтрольній чи на тимчасово окупованій території), і ті, хто виїхав до інших регіонів України – в один момент втратили все – роботу, доходи, житло, машину, дачу. Лише частина донеччан (близько мільйону осіб, тобто 22%) та луганчан (понад 300 тис. осіб, тобто 16%) мали фінансові можливості переїзду на більш-менш тривалий період. Проте у випадку неможливості повернення додому чи повної втрати майна внаслідок бойових дій навіть традиційно більш забезпечене населення опинилося у стані рятівної бідності, а в окремих випадках – зазнало її крайніх проявів. Лише близько 10% сімей з зони АТО (незалежно від того, переїхали вони в інші регіони чи залишилися на постраждалих територіях) можуть зберегти відносно стабільний матеріальний стан і не потребують соціальної підтримки. Це здебільшого сім'ї, яким вдалося скористатися заощадженнями (у вигляді майна, депозитів тощо) для зміни місця проживання, або ті, хто зміг зберегти традиційні джерела доходів чи успішно реалізувати себе на ринку праці в інших регіонах країни. Натомість майже 90% населення з прифронтових територій або вже стали бідними, або потрапили у зону високої вразливості до бідності, оскільки розвиток подій на сході може в будь-яку хвилину призвести до втрати мізерних заробітків чи заощаджень (через руйнування, закриття підприємств, перебоїв у забезпеченні населених пунктів, тощо).

Отже, в той час як на решті території України чисельність бідних становила 2 912 тис. осіб, то додавання бідних мешканців Донбасу

та тих, хто є потенційно бідними, збільшить загальну чисельність бідного населення України до 8 509 тис. осіб. Відповідно, рівень бідності за вказаним критерієм зросте з 8,3% до 20,5%, тобто у 2,5 рази. Слід зазначити, що протягом багатьох років показники абсолютної бідності в країні демонстрували неухильну тенденцію до скорочення, однак різке зростання ризиків бідності серед значної більшості населення Донбасу (неважливо, чи залишилися вони на місці, чи переїхали до інших регіонів) повертає Україну до становища 2006 р.

Уповільнення зростання доходів населення спостерігалось вже у 2013 р. – якщо протягом 2010–2012 рр. загальний обсяг наявних доходів населення України зростав більш ніж на 16% щорічно, то у 2013 р. – лише на 5,8%. У наступному році, в якому відбулась анексія Криму та розпочалися військові дії на Донбасі, наявні доходи зросли лише на 1,8% (без врахування Криму). Однак якщо порівняти обсяги наявних доходів населення, виключивши Донецьку та Луганську області, то їх величина протягом 2013–2014 рр. зросла на 5,6%, тобто фактично лишившись на попередньому рівні. Варто зазначити, що у попередні роки зростання доходів у цих областях відповідало загальноукраїнському рівню. Отже, можна припустити, що саме події на Донбасі призвели до недоотримання населенням України доходів у розмірі, що складає не менше 3,8% від загальної суми.

Реальний наявний дохід населення протягом 2014 р. в цілому по країні скоротився на 8,4%, однак на території Донбасу, підконтрольній Україні, падіння було значно більшим: на 24,1% у Донецькій області та на 32% у Луганській [4]. Основне джерело доходів населення – заробітна плата в номінальному виразі дещо повільно, але зростала, однак реальний її розмір у квітні 2015 р. порівняно з квітнем 2014 р. скоротився на 29,6%, сягнувши найбільшого рівня падіння після кризових явищ початку 1990-х років. Основна причина цього полягає не в повільному зростанні номінальної заробітної плати, а у значних темпах інфляції. За вказаний період часу споживчі ціни збільшилися на 60,9%, в тому числі на продукти харчування – на 53,7%.

Найбільше (у 2,0–1,6 рази) зросли ціни на фрукти, овочі, соняшникову олію. На 50,4–34,5% стали дорожчими безалкогольні напої, риба та продукти з риби, макаронні вироби, продукти переробки зернових, хліб, маргарин, цукор. Ціни (тарифи) на житло, воду, електроенергію, газ та інші види палива зросли у 2,2 рази, що зумовлено суттєвим підвищенням тарифів на природний газ у 5,5 рази, гарячу воду – на 44,3%, електроенергію – на 33,6%. Зростання цін у сфері охорони здоров'я на 24,5% насамперед пов'язано з подорожчанням фармацевтичної продукції, медичних товарів та обладнання на 32,0%. Крім того, на 16,7% стали дорожчими амбулаторні послуги. Ре-

зультатом значного підвищення цін стало те, що українці через кризу і стрибки валюти стали менше скуповуватись в магазинах і більше відвідувати базари, в тому числі й стихійні, де продукти набагато дешевше. Якщо ще рік тому жителі міст могли купувати продукти в магазині по дорозі з роботи, то тепер значна частина населення ходить купувати м'ясо, овочі, картоплю, і особливо крупи та соняшниковою олію, на ринках.

Як свідчать дані Держстату, українці починають економити на найнеобхіднішому. Так у першому кварталі 2015 р. жителі країни скоротили купівлю продуктів в середньому на 20% в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Насамперед українці відмовилися від фруктових консервів, м'ясних і рибних напівфабрикатів – їх купили на 37% менше, ніж в 2014 р. На другому місці «готові м'ясні продукти», риба, морепродукти і крупи, тут падіння склало в середньому 30%. На чверть знизилосся споживання яєць, м'яса, свіжих овочів. На 20% менше куплено макаронних виробів, вершкового масла, безалкогольних напоїв, кондитерських виробів. Єдині продукти, на які зріс попит, – це маргарин і сіль, їх продаж зріс на 2% і 11% відповідно [5].

Якщо взяти зону військового конфлікту, то на території здійснення АТО різко зросли обсяги заборгованості з виплати заробітної плати: з 121,1 млн. грн. та 64,9 млн. грн. відповідно у Донецькій та Луганській областях на початок липня 2014 р. до 1178,6 млн. грн. та 364,6 млн. грн. станом на початок січня 2015 р., склавши у сумі більше 60% усього обсягу заборгованості в Україні. Слід зазначити, що у цю суму входила заборгованість по всій території двох областей Донбасу; починаючи з січня 2015 р. Держстат не включає непідконтрольні території, в результаті чого сума заборгованості скоротилася, проте навіть тепер у Донецькій області вона залишається найбільшою в Україні, сягаючи 377,2 млн. грн. у квітні (для порівняння, це вдвічі більше, ніж у Харківській області, другій за обсягом заборгованості).

Незважаючи на зменшення (на 7,5%) у квітні поточного року заборгованості з виплати заробітної плати, сума боргу все ще є більшою (на 13,3%) порівняно з 1 січня 2015 р. Загальна сума невиплаченої заробітної плати збільшилася з початку року на 175,9 млн. грн. і на 1 травня поточного року становила 1 495,9 млн. грн., що дорівнює 4,5% фонду оплати праці, нарахованого за квітень 2015 р. [6].

Значних втрат в рівні життя населення знало від різкого падіння курсу національної грошової одиниці. Якщо у 2013 р. долар коштував 8 грн., то в лютому 2015 р. курс перетнув позначку в 28 грн., за даними Нацбанку, проте реально населення в обмінниках купувало й по 40 грн. Не останню роль у цьому зіграли й панічні настрої в українському суспільстві. Проте основним моментом стало те, що в остан-

ні роки був значний дефіцит торгового балансу України, який покривався за рахунок продажу валюти із золотовалютних резервів та залучення позик. Фактично війна на Донбасі тільки посилила в будь-якому випадку неминучу девальвацію. При цьому доцільно зазначити, що визначити точно вплив війни на дані процеси важко. Коли мова йде про причини і механізм розвитку нинішньої девальвації гривні, ніхто з експертів не бере на себе відповідальність сказати, що він розуміє процес у всіх, нехай навіть досить великих, деталях.

Так, перший заступник голови правління «Промінвестбанку» В'ячеслав Юткін вважає, що Україна не отримує 28% виручки від експорту з Донбасу, і це ключовим чином впливає на стабільність гривні. Саме відсутність валютної виручки зі сходу б'є по національній валюті. За його словами, ситуація на сході на 25% впливає на курс гривні, бо у країні, в якій йде війна, про курс говорять в останню чергу [7].

Експерт «Фонду суспільної безпеки» Юрій Гавриленко вважає, що за 2014 р. промислове виробництво впало трохи більше ніж на 10%, в т. ч. і за рахунок мобілізації, яка торкнулася близько 100 000 осіб (з більш ніж 14 млн. найманих робітників або 20 млн. економічно активного населення), хоча й на фінансування армії, МВС тощо було виділено додатково не більше 5–7% держбюджету. Обсяги експорту падали, але знижувалися й обсяги імпорту, що призвело на кінець року до позитивного сальдо зовнішньоторговельного балансу. Тобто максимум, що міг дати саме цей рік проведення АТО в якості девальваційного вкладу, – це 20–30%. З дуже великою натяжкою його вплив можна оцінити в 50% [8].

Експерт Forex Club в Україні Марія Сальникова вважає, що 65% націнки до курсу гривні зумовлене військовим становищем у східній частині України [9].

Подальша нестабільність на сході може призводити до тимчасового зростання тиску на валютному ринку, що обмежуватиме зниження інфляційних та девальваційних очікувань [10].

Враховуючи, що війна ведеться на невеликій частині України, а також те, що загалом Донбас не тільки робив великий вклад у надходження валюти в Україну, а потребував значних дотацій, то, швидше за все, вклад військових дій в девальвацію гривні не є більшим за 30%.

Якщо орієнтуватися на доларовий еквівалент, то зарплати й пенсії у 2014-му втратили 40–45% залежно від того, який курс брати до уваги: міжбанківський (понад 15,5 грн./\$ на початок грудня) чи на «чорному ринку» (майже 17 грн./\$). В травні 2014 р. долар за курсом НБУ коштував 11,71 грн. Вже восени курс піднявся до 15 грн./\$, а після початку 2015 р. національна валюта пішла в піке – максимальний курс долара зафіксований в лютому на рівні 30,1 грн./\$. З настанням весни на валютному ринку стало спокійніше, однак у порівнянні з

минулим травнем гривня все одно девальвувала майже вдвічі – до 21–23 грн./\$.

Девальвація національної валюти автоматично визначає зростання інфляції, підвищує ціни на імпортовані товари і робить їх менш конкурентоспроможними порівняно з місцевими (вітчизняними) товарами і тому обмежує імпортування, тобто відбувається імпортозаміщення. Від цього страждає населення, а також підприємства, що купують іноземні сировину, деталі, обладнання, технології.

Внаслідок значного подорожчання товарів та послуг оборот роздрібною торгівлі (включає роздрібний товарооборот підприємств, які здійснювали діяльність із роздрібною торгівлі, розрахункові дані щодо обсягів продажу товарів на ринках і фізичними особами – підприємцями) за січень-травень 2015 р. становив 385,2 млрд. грн., що складає 75,3% обсягу січня-травня 2014 р. А це означає значне падіння доходів населення. Обсяг роздрібною товарообігу підприємств, які здійснювали діяльність із роздрібною торгівлі, за січень-травень 2015 р. становив 182,2 млрд. грн., що в порівнянних цінах складає 74,6% обсягу січня-травня 2014 р.

Небезпечним явищем в інфляції в Україні є те, що вона породжує інфляційну психологію, коли в масовій свідомості людей існує впевненість, що інфляція буде наростати й надалі. При цьому працівники починають вимагати підвищення заробітної плати «під майбутнє зростання цін», а підприємці завчасно закладають у ціну своїх товарів очікуване зростання витрат на сировину, енергію, робочу силу і кредит.

Особливо інфляційно небезпечними є інвестиції, пов'язані з милітаризацією економіки. Так, непродуктивне споживання національного доходу на військові цілі означає не тільки втрату суспільного багатства. Одночасно військові асигнування створюють додатковий платоспроможний попит, що веде до зростання грошової маси без відповідного товарного покриття. Зростання військових витрат є однією з головних причин хронічних дефіцитів державного бюджету і збільшення державного боргу в багатьох країнах, для покриття якого держава збільшує грошову масу.

Різне падіння рівня життя населення підтверджується й падінням попиту на дорогі товари. Так, за даними Асоціації автовиробників України, продажі автотранспорту в Україні в січні-лютому 2015 р. з порівнянні з аналогічним періодом 2014 р. впали на 67% – до 10,724 тис. одиниць. Найбільший обсяг первинних продажів за два місяці було здійснено в сегменті легкових автомобілів, де було зареєстровано 6,672 тис. авто. При цьому нових легкових автомобілів було продано 5,521 тис. одиниць, або 83% від загальних первинних реєстрацій цього виду автотранспорту, а б/в легкових авто – 1,151 тис. одиниць, або 17%, відповідно. Таким чином, у порівнянні з аналогічним періодом минулого року ринок нових легкових

авто зменшився в 4,9 рази, а первинні продажі імпортного секонд-хенду зросли на 72% [11].

Про зниження рівня життя населення свідчать і дані Державної служби статистики по перевезенню пасажирів. Так, відправлення пасажирів залізничним транспортом (з урахуванням перевезень міською електричкою) порівняно з січнем-травнем 2014 р. знизилася на 1,1%. Послугами автомобільного транспорту (з урахуванням перевезень фізичними особами – підприємцями) скористалися 1,0 млрд. пасажирів, що на 20,9% менше від обсягів перевезень пасажирів у січні-травні 2014 р. Перевезення пасажирів автотранспортом фізичних осіб – підприємців зменшилися на 26,9%. При цьому авіаційним транспортом перевезено 2,1 млн. пасажирів, що на 10,2% менше, ніж за січень-травень 2014 р., що свідчить і про падіння доходів у забезпечених верств населення. Міським електротранспортом перевезено 1,0 млрд. пасажирів, що на 1,5% менше, ніж за січень-травень 2014 р. Підвищення цін на транспорт у цілому на 21,3% відбулося за рахунок подорожчання автомобілів та транспортних послуг на 22,4%, а також палива та мастил на 20,2%.

Криза значно змінила структуру споживання українського суспільства. Дослідження, проведене компанією TNS в Україні, показало: починаючи з четвертого кварталу 2013 р. в країні неухильно скорочується кількість представників середнього класу. При цьому якщо в кінці 2013-го всього 1% населення не вистачало грошей навіть на їжу, то за підсумками першого кварталу 2015 р. ця цифра збільшилася в шість разів. Одночасно вдвічі скоротилася кількість опитаних, яким вистачає грошей на покупку побутової техніки, але не вистачило б на автомобіль – з 22% до 11%. Змінилася не тільки фінансова самооцінка українців, а й загальна самооцінка свого становища в суспільстві: кількість наших співгромадян, які вважають своє становище в суспільстві низьким, зросла з 17 до 25%. Самооцінка фінансових можливостей виглядає наступним чином:

- Грошей не вистачає навіть на харчування – 6%.
- На харчування грошей вистачає, але купівля одягу викликає серйозні проблеми – 33%.
- Купити велику побутову техніку було б важко – 47%.
- На побутову техніку гроші є, але ми не можемо купити нову машину – 11%.
- Заробітків вистачає практично на все – 3% [12].

За результатами соціологічних опитувань Київського міжнародного інституту соціології (КМІС) протягом 2014 р. вдвічі зросла кількість людей, яким не вистачає грошей навіть на їжу – з 9% у лютому 2014 р. до 17% у лютому 2015 р. [13]. Слід зауважити, що починаючи з 2000 р. спостерігалася позитивна динаміка у скороченні цього показника, перервана лише кризою 2009 р. та відновлена у 2011 р.

Очікування населення України щодо перспектив змін в економіці у поточному році є переважно негативними: лише 10,4% опитаних Центром Разумкова у травні 2015 р. сподіваються на економічне зростання, 21,5% очікують припинення кризи та застою в економіці, 27,1% вважають, що криза буде поглиблюватися, хоча й без катастрофічних наслідків, в той час як ще 26,1% очікують економічного колапсу [14].

В той же час протягом березня-травня скоротилася частка респондентів, що готові терпіти тимчасове зниження рівня життя в результаті здійснення реформ – з 41,4% до 38,5%, натомість зросла частка тих, хто не готовий терпіти, оскільки не вірить в успішність реформ – з 23,3% до 26,6%, та частка тих, хто не готовий терпіти, оскільки їх становище вже зараз нестерпне – з 29,7% до 30,3% [15].

Ще одне опитування, здійснене у лютому 2015 р., підтверджує наведені висновки: 70% опитаних не задоволені тим життям, яке ведуть зараз, при цьому 24% не очікують змін через рік, а 42% вважають, що ситуація тільки погіршиться. 61% відповіли, що за останні шість місяців їх доходи зменшилися, при цьому 38% не мають взагалі заощаджень, а 23% мають не більше, ніж на місяць [16].

Однією з ознак зниження рівня життя можна вважати погіршення можливостей проведення відпочинку. Згідно з опитуванням КМІС [17], у 2015 р. порівняно з 2014 р. збільшилась кількість людей, які не матимуть можливості відпочивати – з 17,1% до 23,7%. Лише 17,2% планують відпочивати поза домом (минулого року таких було 23,2%), причому зменшення відбулося не лише за такими витратними напрямками відпочинку, як інші країни (1,2% проти 2,9%) або Карпати чи інші місця України (5,9% проти 7,2%), але навіть на дачі (5,3% проти 6,6%).

Висновки. Масштабний військовий конфлікт, безперечно, вкрай негативно впливає на й без того низький рівень життя населення України. В країні значно знизились реальні доходи населення, що негативним чином відбитись на споживанні. Значних втрат в рівні життя населення зазнало від різкого падіння курсу національної грошової одиниці та інфляції, яка виникла частково і внаслідок цього. Різке зростання витрат на війну знизило видатки на соціальні програми та інфраструктурні проекти.

Загалом війна на Донбасі та окупація Криму хоч і є значним чинником в падінні рівня та якості життя населення, проте не єдиним, адже важливим моментом стало те, що в останні роки був значний дефіцит торгового балансу України, який покривався за рахунок продажу валюти із золотовалютних резервів та залучення позик. А війна на Донбасі прискорила та посилила загальне погіршення ситуації в країні.

Враховуючи, що війна ведеться на невеликій частині України, а також те, що загалом

Донбас не тільки робив великий вклад у надходження валюти в Україну, а й потребував значних дотацій, то, на нашу думку, падіння рівня життя населення в Україні приблизно на третину обумовлене військовими діями на Донбасі.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Звіт щодо оцінки відновлення та розбудови миру на Східній Україні / Представництво Європейського союзу, ООН, Світовий банк. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ua.undp.org/content/dam/ukraine/docs/PR/RPA_V1_Ukr_4Web_lowres.pdf.
2. Відродження Донбасу: оцінка соціально-економічних втрат і пріоритетні напрями державної політики / Інститут демографії та соціальних досліджень НАНУ. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : idss.org.ua/arhiv/2015_23_09Resume.doc.
3. Шамина О. Чем война плоха для экономики / О. Шамина // Большой город. – 2014 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://bg.ru/economy/vojna_otritsatelno_vlijaet_na_ekonomiku-22173/.
4. Державна служба статистики України. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
5. Уровень жизни населения Украины продолжает снижаться // Война и мир. – 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.warandpeace.ru/ru/news/view/102785/>.
6. Панченко О. Як змінилося меню українців за рік: більше хліба, менше м'яса / О. Панченко // Сегодня. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ukr.segodnya.ua/ukraine/chto-edyat-i-chto-budut-est-ukraincy-627822.html>.
7. Юткин В. Как война на Донбассе обрушивает гривну? / В. Юткин // ukrife.tv. – 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ukrlife.tv/video/ekonomika/kak-voyna-na-donbasse-obrushivaet-grivnu>.
8. Девальвация гривны, война и паника. Профессиональное развенчание мифов // Риановости. – 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rian.com.ua/analytics/20150303/364315677.html>.
9. Цена войны. Каким будет курс гривны // inforesist. – 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://inforesist.org/cena-vojny-kakim-budet-kurs-grivny/>.
10. НБУ: Война на Донбассе – один из факторов, которые будут поддерживать инфляцию в Украине [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://112.ua/ekonomika/nbu-voyna-na-donbasse--odin-iz-faktorov-kotorye-budut-podderzhivat-inflyaciyu-v-ukraine-241977.html>.
11. Первичный рынок автотранспорта – итоги за 2 месяца / УкрАвтопром. – 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://ukrautoprom.com.ua/pervichnyj-rynok-avtotransporta-itogi-za-2-mesyaca>.
12. Три причины, почему нам не хватает денег [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://domik.ua/novosti/tri-prichiny-pochemu-nam-ne-xvataet-deneg-n240119.html>.
13. Українське суспільство (травень 2015 р.) / Київський міжнародний інститут соціології. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=529&page=1&t=7>.
14. Як Ви оцінюєте перспективи економіки України у 2015 році? / Центр Разумкова. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1041.
15. Здійснення реформ, цілком імовірно, може призвести

- до тимчасового зниження рівня життя людей. Чи згодні Ви терпіти певні матеріальні труднощі? / Центр Разумкова. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1021.
16. Социальное самочувствие граждан Украины. Оценка ситуации в стране / Research & Branding Group. – 2015 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rb.com.ua/gus/projects/omnibus/9001/>.
17. Як планують відпочивати українці у 2015 році? / Київський міжнародний інститут соціології. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=525&page=1&t=13>.